

KÜRESELLEŞMEDEN BÖLGESELLEŞMEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE AFRİKA: TİCARET BLOKLARI VE EKONOMİK PERFORMANSIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ (1980–2025)

Hüseyin TEZER¹

Öz

Bu çalışma, küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş sürecinde Afrika'daki bölgesel ticaret bloklarının ekonomik performans, yapısal dönüşüm ve jeoekonomik yeniden konumlanma üzerindeki etkilerini 1980–2025 dönemi boyunca incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Afrika'daki bölgeselleşme sürecinin yalnızca ticaret hacmini artıran bir entegrasyon mekanizması mı olduğu, yoksa daha geniş bir sanayileşme ve yapısal dönüşüm kapasitesi üretilip üretilmediğini analiz etmektir. Bu çerçevede çalışma, ECOWAS, SADC, COMESA, EAC ve AfCFTA gibi bölgesel entegrasyon girişimlerini karşılaştırmalı makro-yapısal analiz yaklaşımıyla değerlendirmektedir. Metodolojik olarak çalışma; “temel ampirik olgular”, dönemsel rejim analizi ve karşılaştırmalı yapısal göstergeler kullanmaktadır. Analiz bulguları, Afrika'da bölgesel ticaretin arttığını ancak entegrasyonun ekonomik etkilerinin ticaret blokları arasında önemli ölçüde heterojen olduğunu göstermektedir. Özellikle sanayi kapasitesi, ihracat çeşitliliği ve üretim yapısının dönüşüm düzeyi, bölgeselleşmenin ekonomik başarısını belirleyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Çalışma ayrıca pandemi sonrası dönemde jeoekonomik parçalanma, tedarik zinciri yeniden yapılanması ve küresel güç rekabetinin Afrika'daki bölgeselleşme eğilimlerini hızlandırdığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, Afrika'daki yeni bölgeselleşme sürecinin yalnızca ekonomik entegrasyon değil; aynı zamanda küresel üretim ağları içerisinde jeoekonomik yeniden konumlanma süreci olduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Bölgeselleşme, Küreselleşme, Ticaret Blokları, Sanayileşme

JEL Sınıflandırması: F15, F43, O11, O55, R11

AFRICA IN THE TRANSITION FROM GLOBALIZATION TO REGIONALIZATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADE BLOCS AND ECONOMIC PERFORMANCE (1980-2025)

Abstract

This study examines the effects of regional trade blocs on economic performance, structural transformation, and geoeconomic repositioning in Africa during the transition from globalization to regionalization 1980–2025. The main objective of the study is to analyze whether regionalization in Africa serves merely as a trade-expanding integration mechanism or whether it generates a broader capacity for industrialization and structural transformation. In this context, the article comparatively evaluates regional integration initiatives such as ECOWAS, SADC, COMESA, EAC, and AfCFTA through a comparative macro-structural analytical framework. Methodologically, the study employs stylized facts analysis, regime-based periodization, and

¹ Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, huseyin.tezer@bilecik.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2376-5984>

comparative structural indicators. The findings reveal that intra-African trade has increased significantly; however, the economic effects of integration remain highly heterogeneous across regional blocs. In particular, industrial capacity, export diversification, and the transformation of production structures emerge as the key determinants of successful regional integration. The study further demonstrates that post-pandemic geoeconomic fragmentation, supply chain restructuring, and intensifying global power competition have accelerated regionalization trends across Africa. Overall, the article argues that the new wave of regionalization in Africa represents not only an economic integration process but also a broader geoeconomic repositioning within global production networks.

Keywords: Africa, Regionalization, Globalization, Trade Blocks, Industrialization

JEL Classification: F15, F43, O11, O55, R11

GİRİŞ

1980’li yıllardan itibaren dünya ekonomisi; ticaretin serbestleşmesi, sermaye hareketlerinin hızlanması ve üretim süreçlerinin uluslararasılaşmasıyla önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Küresel değer zincirlerinin genişlemesi ve çok uluslu şirketlerin üretimi farklı coğrafyalara yayması, ekonomik faaliyetlerin ulusal sınırların ötesinde örgütlenmesini hızlandırmıştır (Baldwin, 2016: 12; Gereffi, 2018: 432). Bu süreç, ekonomik bütünleşmeyi derinleştirirken aynı zamanda ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve dışsal şoklara duyarlılığı da artırmıştır. Küreselleşme uzun süre serbest ticaret, uzmanlaşma ve verimlilik artışı üzerinden ekonomik büyümeyi destekleyen bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Krugman, 1995: 331; Bhagwati, 2004: 56). Bununla birlikte bu sürecin ülkeler arasında eşit sonuçlar üretmediği ve özellikle gelişmekte olan ekonomilerin küresel üretim sistemine çoğu zaman düşük katma değerli faaliyetler üzerinden eklemlendiği yönündeki eleştiriler de güçlenmiştir (Rodrik, 2011: 23). Afrika ekonomileri açısından bu sorun daha belirgindir. Kıta ülkelerinin önemli bir bölümü küresel ticaret sistemine tarihsel olarak birincil ürün ve doğal kaynak ihracatı üzerinden katılmış, bu durum üretim yapılarının çeşitlenmesini ve yüksek katma değerli sektörlere geçişi sınırlandırmıştır (UNCTAD, 2022: 41). 2000’li yıllardan itibaren küresel ekonomik bütünleşmenin yapısında yeni kırılmalar ortaya çıkmıştır. 2008 küresel finans krizi, yükselen korumacılık eğilimleri, ABD-Çin rekabeti, pandemi sonrası tedarik zinciri sorunları ve artan jeopolitik gerilimler, küreselleşmenin daha parçalı ve bölgesel bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm güncel literatürde jeoekonomik parçalanma kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır (Aiyar vd., 2023: 5). Böylece ekonomik entegrasyon ortadan kalkmaktan çok biçim değiştirmiş; bölgesel ekonomik bloklar ve ticaret anlaşmaları küresel ekonominin yeniden örgütlenmesinde daha belirgin bir rol üstlenmiştir. Afrika’da bölgesel entegrasyon girişimleri bu dönüşümün önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. ECOWAS, SADC, COMESA ve EAC gibi bölgesel ekonomik topluluklar, bölge içi ticaretin geliştirilmesi, tarifelerin azaltılması ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi amacıyla uzun süredir faaliyet göstermektedir (Hartzenberg, 2011: 8). Daha yakın dönemde Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı (AfCFTA), kıta genelinde daha geniş bir ekonomik alan oluşturmaya hedefleyen en kapsamlı entegrasyon girişimi hâline gelmiştir. AfCFTA’nın yalnızca ticaret hacmini artırması değil, aynı zamanda üretim kapasitesini geliştirmesi, sanayileşmeyi desteklemesi ve Afrika ekonomilerinin küresel değer zincirlerindeki konumlarını güçlendirmesi beklenmektedir (UNECA, 2021: 27). Bununla birlikte bölgesel entegrasyonun ekonomik sonuçları Afrika genelinde homojen değildir. Bölge içi ticaretin artması, tek başına üretim yapısının çeşitlendiği veya yapısal dönüşümün gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Bazı bölgesel bloklarda ticari bütünleşme daha belirgin ilerlerken, sanayi kapasitesi, altyapı, ihracat çeşitliliği ve kurumsal yapıdaki farklılıklar ekonomik sonuçların bloklar arasında değişmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle Afrika’daki bölgeselleşme sürecinin yalnızca ticaret hacmi üzerinden değil, ekonomik performans ve yapısal dönüşüm kapasitesiyle birlikte

değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmanın temel araştırma problemi bu noktada ortaya çıkmaktadır: Afrika'daki bölgeselleşme süreci yalnızca bölge içi ticareti artıran bir pazar bütünleşmesi mi üretmektedir, yoksa sanayileşme, üretim çeşitlenmesi ve daha yüksek katma değerli faaliyetlere geçişi destekleyen daha geniş bir yapısal dönüşüm mekanizması mı oluşturmaktadır? Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı bölgesel ticaret anlaşmalarının ticaret akımları üzerindeki etkilerine yoğunlaşmakta, farklı Afrika bölgesel bloklarının uzun dönemli ekonomik ve yapısal performanslarını karşılaştırmalı biçimde ele alan çalışmalar ise daha sınırlı kalmaktadır (Yang ve Gupta, 2007: 402). Bu çalışmanın amacı, Afrika'da küreselleşmeden bölgeselleşmeye doğru gelişen dönüşümü 1980–2025 dönemi için incelemek ve başlıca bölgesel ticaret bloklarının ekonomik performans ile yapısal dönüşüm açısından nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Çalışmanın kapsamına ECOWAS, SADC, COMESA ve EAC dâhil edilmekte; AfCFTA ise kıta ölçeğindeki yeni entegrasyon aşaması olarak ayrıca değerlendirilmektedir. Analiz kapsamında bölge içi ticaretin yanı sıra ekonomik büyüme, ihracat yapısı, sanayileşme ve üretim yapısındaki dönüşüm gibi göstergeler birlikte ele alınmaktadır. Araştırma şu temel sorulara yanıt aramaktadır: Afrika'da bölgeselleşme ekonomik performansı ne ölçüde desteklemiştir? Bölgesel ticaret blokları ticaret yapısı, büyüme ve sektörel dönüşüm açısından birbirlerinden nasıl farklılaşmaktadır? Bölge içi ticaretteki artış yapısal dönüşüm ve sanayileşmeyle birlikte gerçekleşmekte midir? Son olarak, Afrika'daki yeni bölgeselleşme küreselleşmenin alternatifi mi, yoksa değişen küresel ekonomik düzen içerisinde onu tamamlayan yeni bir entegrasyon biçimi midir? Çalışmada karşılaştırmalı makro-yapısal bir araştırma tasarımı kullanılmaktadır. 1980–2025 dönemindeki gelişmeler, temel ampirik olgular, dönemsel rejim analizi ve karşılaştırmalı yapısal göstergeler aracılığıyla değerlendirilmektedir. Amaç nedensel bir ilişki tahmin etmek değil, farklı entegrasyon bloklarında uzun dönemli ekonomik örüntüleri ve yapısal farklılıkları ortaya koymaktır. Veri bulunmayan dönemler için tahmin veya yapay veri üretilmemekte, yalnızca karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir gözlemler kullanılmaktadır. Çalışmanın temel sınırlılığı, Afrika'daki bölgesel toplulukların üyelik yapıları, entegrasyon düzeyleri ve veri kapsamlarının birbirinden farklı olmasıdır. Ayrıca AfCFTA'nın görece yeni bir girişim olması, uzun dönemli sonuçlarının diğer bölgesel bloklarla aynı zaman ufkunda karşılaştırılmasını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle AfCFTA, daha çok yeni bölgeselleşme eğiliminin kurumsal ve yapısal yönünü temsil eden bir aşama olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı üç noktada toplanmaktadır. İlk olarak Afrika'daki bölgeselleşme süreci 1980–2025 gibi uzun bir dönem üzerinden değerlendirilmektedir. İkinci olarak farklı bölgesel ekonomik topluluklar ortak göstergeler çerçevesinde karşılaştırılarak entegrasyon performansındaki heterojenlik ortaya konulmaktadır. Üçüncü olarak bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret artışıyla değil, sanayileşme ve yapısal dönüşüm kapasitesiyle birlikte değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, Afrika'daki yeni bölgeselleşmeyi yalnızca ticari bütünleşme değil, kıtanın değişen küresel üretim ve jeoekonomik yapı içerisindeki konumunu yeniden şekillendiren bir süreç olarak ele almaktadır.

1. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Ekonomik Entegrasyon Yaklaşımları

Küreselleşme ve bölgeselleşme, son kırk yılda uluslararası politik ekonomi literatürünün en temel tartışma alanlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların yaygınlaşmasıyla birlikte ticaretin serbestleşmesi, finansal entegrasyonun derinleşmesi ve küresel değer zincirlerinin genişlemesi, dünya ekonomisinin yapısal dönüşümünü hızlandırmıştır (Harvey, 2005: 12). Bu süreçte ekonomik faaliyetler ulusal sınırların ötesine taşınmış; üretim, ticaret ve sermaye hareketleri küresel ölçekte daha

yoğun biçimde bütünleşmiştir (Baldwin, 2016: 21). Neoklasik ve yeni ticaret teorileri çerçevesinde küreselleşme, ekonomik büyümenin temel itici güçlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı, serbest ticaretin kaynak tahsisini iyileştirdiğini ve refah artışı sağladığını ileri sürmektedir (Krugman, 1995: 331). Yeni ticaret teorileri ise ölçek ekonomileri, teknoloji transferi ve verimlilik artışlarının küresel entegrasyon yoluyla güçlendiğini savunmaktadır (Helpman, 2011: 44). Bu yaklaşımlara göre küresel ekonomik entegrasyon, özellikle gelişmekte olan ekonomiler açısından dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla kalkınma fırsatları yaratmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmeye yönelik eleştirel yaklaşımlar, ekonomik entegrasyonun tüm ülkelerde aynı sonuçları doğurmadığını vurgulamaktadır. Özellikle bağımlılık teorisi ve dünya-sistem yaklaşımı, küresel kapitalist sistemin merkez-çevre ilişkileri üzerinden işlediğini ve gelişmekte olan ekonomilerin çoğu zaman düşük katma değerli üretim yapıları içinde konumlandırıldığını ileri sürmektedir (Amin, 1976: 188; Wallerstein, 2004: 74). Bu çerçevede küreselleşme, çevre ekonomileri açısından sanayileşme kapasitesini sınırlayan ve yapısal bağımlılık ilişkilerini yeniden üreten bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Rodrik (2011: 54) küreselleşmenin “hiper-küreselleşme” aşamasına geçişiyle birlikte ulusal kalkınma stratejileri ile küresel piyasa entegrasyonu arasında giderek daha güçlü gerilimler oluştuğunu savunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ticaret serbestleşmesi ve finansal entegrasyon süreçleri çoğu zaman üretim yapısının çeşitlenmesini sağlayamamış; aksine dış şoklara karşı kırılganlığı artırmıştır. Bu nedenle küreselleşmenin ekonomik etkileri yalnızca ticaret hacmindeki artış üzerinden değil; yapısal dönüşüm kapasitesi açısından da değerlendirilmelidir. 2008 küresel finans krizinden sonra küreselleşme literatüründe önemli bir paradigma değişimi ortaya çıkmıştır. Kriz sonrası dönemde küresel değer zincirlerinin kırılgan yapısı, finansal entegrasyonun sistemik riskleri ve küresel üretim ağlarının aşırı parçalanmış yapısı yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır (Tooze, 2018: 119). COVID-19 pandemisi ise bu kırılganlıkları daha görünür hâle getirerek bölgesel üretim ağları ve ekonomik bloklaşma eğilimlerini hızlandırmıştır (Baldwin ve Freeman, 2022: 7). Böylece bölgeselleşme, küreselleşmenin alternatifi değil; onun yeniden yapılandırılmış bir biçimi olarak önem kazanmaya başlamıştır.

1.2. Bölgeselleşme ve Bölgesel Ticaret Blokları Literatürü

Bölgeselleşme, ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak daha sınırlı ancak daha yoğun entegrasyon alanları etrafında örgütlenmesini ifade etmektedir. Bölgesel ticaret anlaşmaları bu sürecin başlıca kurumsal araçlarıdır (Frankel, 1997: 14). Avrupa Birliği, ASEAN ve MERCOSUR deneyimleri, bölgesel entegrasyonun ticaret, üretim ve büyüme üzerinde önemli etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Bölgesel entegrasyon literatüründe iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk yaklaşım, entegrasyonu ticaret yaratıcı ve verimlilik artırıcı bir süreç olarak değerlendirmektedir. Balassa’ya (1961: 2) göre tarifelerin azaltılması, pazarların bütünleşmesi ve ekonomik koordinasyonun güçlenmesi; ticaret maliyetlerini düşürerek, ölçek ekonomilerini ve yatırım akımlarını destekleyerek ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmektedir. İkinci yaklaşım ise entegrasyonun sonuçlarının ülkelerin yapısal özelliklerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ticaretin serbestleştirilmesi tek başına yeterli olmayıp kurumsal kapasite, altyapı, sanayileşme düzeyi ve üretim çeşitliliği belirleyici hâle gelmektedir (De Melo ve Tsikata, 2014: 20). Afrika’da düşük sanayi kapasitesi, benzer ihracat yapıları, yüksek ticaret maliyetleri ve kurumsal parçalanma, bölgesel entegrasyonun etkilerini sınırlandıran başlıca unsurlar arasında gösterilmektedir (Hartzenberg, 2011: 8). Birincil ürün ağırlıklı ve birbirine benzeyen üretim yapıları da bölge içi tamamlayıcı ticaret ilişkilerinin gelişmesini zorlaştırmaktadır (UNCTAD, 2022: 41). AfCFTA üzerine daha yakın dönemli çalışmalar ise kıta ölçeğinde daha büyük bir pazarın bölge içi ticareti, sanayileşmeyi ve üretim ağlarını

destekleyebileceğini ileri sürmektedir (UNECA, 2021: 27). Bununla birlikte bu potansiyelin gerçekleşmesi, entegrasyonun yalnızca tarife indirimlerine değil, üretim kapasitesini ve yapısal dönüşümü güçlendiren tamamlayıcı politikalara dayanmasına bağlıdır.

1.3. Literatürdeki Boşluk ve Çalışmanın Teorik Katkısı

Mevcut literatür incelendiğinde Afrika’da bölgesel entegrasyon üzerine geniş bir çalışma alanı bulunduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmaların önemli bir bölümü: kısa dönemli veri setlerine dayanmakta, ticaret hacmi etkilerine odaklanmakta, tekil ülke örnekleri üzerinden ilerlemekte, yapısal dönüşüm boyutunu yeterince incelememektedir. Ayrıca küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş süreci çoğu zaman jeoekonomik parçalanma ve küresel güç dengelerindeki dönüşüm bağlamında ele alınmamaktadır. Bu çalışma literatüre dört temel katkı sunmaktadır. İlk olarak çalışma, Afrika’da bölgeselleşme sürecini 1980–2025 dönemini kapsayan uzun dönemli bir perspektifle analiz ederek mevcut literatürdeki kısa dönemli analiz sınırlılığını aşmaktadır. İkinci olarak çalışma, ECOWAS, SADC, COMESA ve AfCFTA gibi farklı ticaret bloklarını karşılaştırmalı biçimde inceleyerek bloklar arası performans farklılıklarını ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak çalışma, bölgesel entegrasyonu yalnızca ticaret artışı bağlamında değil; yapısal dönüşüm ve kalkınma kapasitesi açısından değerlendirmektedir. Dördüncü olarak ise çalışma, küreselleşme–bölgeselleşme ilişkisini jeoekonomik parçalanma, küresel değer zincirleri ve değişen küresel güç dengeleri çerçevesinde ele alarak literatüre daha geniş bir politik ekonomi perspektifi sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Afrika’da bölgeselleşmenin ekonomik performans üzerindeki etkilerini yalnızca ticaret teorileri üzerinden değil; yapısal dönüşüm, bağımlılık ilişkileri ve jeoekonomik yeniden yapılanma ekseninde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2. METODOLOJİ, VERİ SETİ VE ANALİTİK ÇERÇEVE

2.1. Araştırma Tasarımı ve Metodolojik Yaklaşım

Bu çalışma, Afrika’da küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş sürecinin ekonomik performans üzerindeki etkilerini 1980–2025 dönemini kapsayan uzun dönemli bir perspektifle incelemektedir. Araştırmada ekonometrik bir tahmin modeli yerine karşılaştırmalı makro-yapısal analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu tercih, Afrika ekonomilerinin tarihsel, kurumsal ve yapısal heterojenliğinin uzun dönemli ekonomik dönüşümlerle birlikte değerlendirilmesi gereğinden kaynaklanmaktadır. Yapısal dönüşüm literatürünün de vurguladığı üzere ekonomik kalkınma, yalnızca büyüme oranlarıyla değil; üretim yapısındaki değişim, sanayileşme kapasitesi ve verimlilik dinamikleriyle birlikte ele alınmalıdır (Lin, 2012: 33; Rodrik, 2011: 45). Bu nedenle çalışmada bölgesel entegrasyonun ekonomik sonuçları, ticaret hacmindeki değişimlerin yanı sıra üretim ve yapısal dönüşüm göstergeleri üzerinden değerlendirilmektedir. Araştırmanın metodolojik çerçevesi üç temel bileşenden oluşmaktadır: karşılaştırmalı makro-yapısal analiz, temel ampirik olgular yaklaşımı ve dönemsel rejim analizi. Karşılaştırmalı makro-yapısal analiz, farklı bölgesel ticaret bloklarının ekonomik performanslarının ortak göstergeler ve uzun dönemli eğilimler üzerinden karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Temel ampirik olgular yaklaşımı ise ekonomik dönüşüm sürecinde ortaya çıkan kalıcı veya tekrar eden ampirik örüntülerin belirlenmesinde kullanılmaktadır (Kaldor, 1961: 178). Bu kapsamda bölge içi ticaret, ekonomik büyüme, sanayileşme, ihracat yapısı ve üretim dönüşümüne ilişkin göstergelerin zaman içerisindeki ortak ve farklılaşan eğilimleri incelenmektedir. Dönemsel rejim analizi aracılığıyla 1980–2025 arasındaki gelişmeler, küresel ekonomide ve Afrika’nın bölgesel

entegrasyon yapısında meydana gelen temel dönüşümler dikkate alınarak dört alt dönemde değerlendirilmektedir. Böylece bölgesel ticaret bloklarının performansı yalnızca dönem sonu göstergeleri üzerinden değil, içinde bulundukları küresel ve bölgesel ekonomik koşullar çerçevesinde karşılaştırılmaktadır. Benimsenen yöntem nedensel etki tahmin etmeyi değil, Afrika'daki bölgeselleşme sürecinin uzun dönemli ekonomik ve yapısal örüntülerini sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2.2. Araştırma Dönemi ve Bölgesel Sınıflandırma

Çalışma 1980–2025 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem seçiminin temel nedeni, Afrika ekonomilerinde neoliberal küreselleşme politikalarının yaygınlaşmasından günümüzdeki jeoekonomik parçalanma sürecine kadar uzanan uzun dönemli dönüşüm dinamiklerini birlikte analiz etmektir. Araştırma dönemi dört alt döneme ayrılmıştır:

Tablo 1: Araştırma Dönemleri ve Yapısal Özellikleri

Dönem	Temel Özellikler
1980–1999	Yapısal uyum programları ve neoliberal entegrasyon
2000–2008	Emtia büyümesi ve Çin kaynaklı dış talep artışı
2009–2019	Bölgesel entegrasyonun hızlanması ve AfCFTA süreci
2020–2025	Pandemi sonrası jeoekonomik parçalanma ve tedarik zinciri dönüşümü

Kaynak: IMF, UNCTAD, UNECA ve World Bank raporları kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1980 sonrası dönem, Afrika ekonomilerinde yapısal uyum programlarının yaygınlaştığı ve küresel piyasalara entegrasyonun hızlandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır (Mkandawire ve Soludo, 1999: 15). 2000 sonrası dönemde ise Çin'in Afrika'ya yönelik artan ticareti ve emtia fiyatlarındaki yükseliş, bölge ekonomilerinde büyüme ivmesini güçlendirmiştir (UNCTAD, 2022: 41). 2010 sonrası süreçte bölgesel entegrasyon girişimleri hız kazanmış; özellikle AfCFTA'nın kurulması kıta genelinde ekonomik entegrasyonun derinleşmesi açısından önemli bir kırılma yaratmıştır. 2020 sonrası dönemde ise pandemi, küresel tedarik zinciri kırılmaları ve artan jeopolitik gerilimler bölgeselleşme eğilimlerini daha görünür hâle getirmiştir (Aiyar vd., 2023: 5). Çalışmada Afrika'daki temel bölgesel ticaret blokları karşılaştırmalı biçimde incelenmektedir:

- ECOWAS
- SADC
- COMESA
- EAC
- AfCFTA

Bu blokların seçilmesinin temel nedeni, Afrika'daki bölgesel entegrasyon süreçlerinin ekonomik ölçek, kurumsal yapı ve ticaret kapasitesi açısından en belirgin örneklerini temsil etmeleridir.

2.3. Veri Seti ve Veri Kaynakları

Çalışmada kullanılan veriler uluslararası güvenilir veritabanlarından elde edilmiştir. Veri seti, ticaret, büyüme, sanayileşme, dış ticaret yapısı ve yapısal dönüşüm göstergelerini kapsamaktadır. Kullanılan temel veri kaynakları şunlardır: World Bank World Development Indicators (WDI), UNCTAD stat, IMF Direction of Trade Statistics (DOTS), African Development Bank (AfDB), World Trade Organization (WTO) RTA Database, UN

Comtrade Database, UNECA Regional Integration Reports, African Union Economic Reports. Bu veri kaynakları: ticaret hacmi, bölge içi ticaret oranı, kişi başına gelir, imalat sanayi katma değeri, ihracat çeşitliliği, ticaret açıklığı, yüksek teknoloji ihracatı gibi göstergelerin uzun dönemli analizine olanak sağlamaktadır. Veri seti yıllık frekansta oluşturulmuş olup, eksik verilerin yoğun olduğu bazı düşük gelirli ülkelerde bölgesel ortalamalar ve çok yıllık hareketli ortalamalar kullanılmıştır. Böylece uzun dönemli eğilimlerin daha sağlıklı biçimde gözlemlenmesi amaçlanmıştır.

2.4. Değişkenlerin Operasyonelleştirilmesi

Çalışmada bölgeselleşmenin ekonomik performans üzerindeki etkilerini analiz edebilmek amacıyla çeşitli yapısal göstergeler kullanılmaktadır. Bölge içi ticaret oranı, ilgili ticaret bloğundaki ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdiği ticaretin toplam dış ticaret içerisindeki payı olarak hesaplanmaktadır. Bu gösterge bölgesel entegrasyonun derinliğini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. İmalat sanayi katma değeri ve ihracat çeşitliliği göstergeleri ise yapısal dönüşüm kapasitesinin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Çünkü yüksek katma değerli üretim yapısına geçiş, sürdürülebilir kalkınma açısından kritik öneme sahiptir (McMillan ve Rodrik, 2011: 51). Emtia ihracat bağımlılığı göstergesi ise Afrika ekonomilerinin dış şoklara karşı kırılganlık düzeyini ölçmek için kullanılmaktadır. Özellikle petrol, maden ve tarımsal hammaddelere aşırı bağımlılık, ekonomik performans üzerinde istikrarsızlık yaratabilmektedir (Amin, 1976: 188).

Tablo 2: Değişkenlerin Operasyonelleştirilmesi

Gösterge	Ölçüm Amacı	Beklenen İlişki
Bölge İçi Ticaret Oranı	Entegrasyon derinliği	Pozitif
Ticaret Açıklığı	Küresel entegrasyon düzeyi	Pozitif/Kırılgan
İmalat Sanayi Katma Değeri	Yapısal dönüşüm kapasitesi	Pozitif
Kişi Başına Gelir	Ekonomik performans	Pozitif
İhracat Çeşitliliği Endeksi	Üretim çeşitliliği	Pozitif
Yüksek Teknoloji İhracatı	Teknolojik kapasite	Pozitif
Emtia İhracat Bağımlılığı	Dış kırılganlık	Negatif
Bölgesel Ticaret Yoğunluğu	Bölgeselleşme düzeyi	Pozitif

Kaynak: World Bank WDI, UNCTADstat ve UN Comtrade verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2.5. Araştırma Hipotezleri

Çalışmanın teorik çerçevesi doğrultusunda aşağıdaki temel hipotezler geliştirilmiştir: Bu hipotezler çerçevesinde çalışma, Afrika’da bölgeselleşmenin yalnızca ticaret hacmi üzerindeki etkilerini değil; aynı zamanda ekonomik dönüşüm, sanayileşme kapasitesi ve küresel ekonomik sistem içerisindeki konumlanma dinamiklerini de incelemektedir.

H1; Afrika’daki bölgesel ticaret blokları bölge içi ticaret hacmini artırmıştır.

H2; Bölgeselleşmenin ekonomik etkileri ticaret blokları arasında heterojenlik göstermektedir.

H3; Yüksek bölgesel entegrasyon düzeyi daha güçlü yapısal dönüşüm kapasitesiyle ilişkilidir.

H4; Bölgeselleşme küreselleşmenin alternatifi değil, onun yeniden yapılandırılmış tamamlayıcı bir biçimdir.

H5; Jeoekonomik parçalanma süreci Afrika'daki bölgesel entegrasyon eğilimlerini hızlandırmıştır.

3. AMPİRİK BULGULAR VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

3.1. Afrika'da Bölgesel Ticaretin Tarihsel Dönüşümü (1980–2025)

Afrika ekonomilerinde bölgesel entegrasyon süreçleri, 1980 sonrası dönemde küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte giderek daha önemli bir ekonomik politika alanı hâline gelmiştir. Özellikle yapısal uyum programları sonrasında dış ticaretin serbestleşmesi ve küresel piyasalara entegrasyonun artması, Afrika ekonomilerinin dış ticaret yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür (Mkandawire ve Soludo, 1999: 15). Ancak bu süreç uzun süre boyunca büyük ölçüde Afrika'nın küresel piyasalara birincil ürün ihracatı üzerinden entegre olduğu dışa bağımlı bir ticaret modeli üretmiştir (UNCTAD, 2022: 41). 1990'lı yıllardan itibaren Afrika'da bölgesel ticaret bloklarının kurumsal yapılarının güçlenmeye başlamasıyla birlikte bölge içi ticaretin artırılması temel politika hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle ECOWAS, SADC, COMESA ve EAC gibi bölgesel ekonomik topluluklar, gümrük tarifelerinin azaltılması, ticaret prosedürlerinin kolaylaştırılması ve bölgesel altyapı ağlarının geliştirilmesi yoluyla ekonomik entegrasyonu derinleştirmeyi amaçlamıştır (Hartzenberg, 2011: 8). Bununla birlikte Afrika'daki bölgeselleşme süreci Avrupa Birliği veya ASEAN örneklerine kıyasla daha parçalı ve heterojen bir karakter taşımaktadır. Afrika'daki bölgesel ticaretin tarihsel dönüşümü incelendiğinde üç temel eğilim dikkat çekmektedir. İlk olarak bölge içi ticaret oranlarında uzun dönemli bir artış eğilimi gözlenmektedir. İkinci olarak entegrasyon düzeyi ticaret blokları arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Üçüncü olarak ise Afrika ekonomilerinin küresel ticaret sistemine bağımlılığı büyük ölçüde devam etmektedir. 1980'li yıllarda Afrika'da bölge içi ticaret oranları oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bunun temel nedenleri arasında: sömürge döneminden miras kalan dış ticaret yönelimi, altyapı eksiklikleri, düşük sanayi kapasitesi, benzer ihracat yapıları, yüksek ulaşım maliyetleri yer almaktadır (De Melo ve Tsikata, 2014: 20). Özellikle birçok Afrika ekonomisinin Avrupa ve Çin gibi dış pazarlara hammadde ihracatına bağımlı olması, kıta içi ticaretin sınırlı kalmasına neden olmuştur. 2000 sonrası dönemde ise emtia fiyatlarındaki yükseliş, Çin'in Afrika ticaretindeki artan rolü ve bölgesel entegrasyon girişimlerinin hız kazanmasıyla birlikte Afrika'da ticaret hacminde belirgin bir artış yaşanmıştır (Broadman, 2007: 56). Bu süreçte özellikle SADC ve EAC bölgelerinde bölge içi ticaret oranlarında daha güçlü artışlar gözlenmiştir. Buna karşılık ECOWAS ve COMESA bölgelerinde entegrasyon süreci daha heterojen bir görünüm sergilemiştir. Tablo 3'te görüldüğü üzere Afrika'da bölgesel ticaret oranları uzun dönem içinde artış göstermiştir. Özellikle 2000 sonrası dönemde bölgesel entegrasyon eğilimlerinin hızlandığı görülmektedir. Ancak bu artış kıta genelinde homojen değildir. Ticaret bloklarının kurumsal kapasitesi, altyapı bütünleşmesi ve üretim yapıları entegrasyon derinliği doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede SADC ve EAC bölgeleri, görece olarak daha yüksek entegrasyon performansı sergileyen bloklar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle ulaştırma altyapısı, bölgesel üretim ağları ve ticaret kolaylaştırma mekanizmaları bu bölgelerde entegrasyonu destekleyen temel unsurlar olmuştur (UNECA, 2021: 27). Buna karşılık ECOWAS ve COMESA bölgelerinde ekonomik yapıların heterojenliği ve siyasi-kurumsal kırılmalıklar entegrasyon sürecini daha sınırlı hâle getirmiştir.

Tablo 3: Afrika’da Bölgesel Ticaretin Dönemsel Dönüşümü (1980–2025)

Dönem	Bölge İçi Ticaret Oranı (%)	Ticaret Açıklığı	Baskın Dış Ticaret Yapısı	Entegrasyon Eğilimi
1980–1999	Düşük	Artan	Hammadde İhracatı	Zayıf
2000–2008	Orta	Güçlü Artış	Emtia Temelli Büyüme	Güçlenen
2009–2019	Artan	Yüksek	Karma Ticaret Yapısı	Hızlanan
2020–2025	Görelî Yüksek	Kırılgan	Bölgesel Ağlara Yönelim	Derinleşen

Not: Bölge içi ticaret oranı, ilgili ticaret blokları içerisindeki ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdikleri ticaretin toplam dış ticaret içerisindeki payını göstermektedir.

Kaynak: UNCTADstat, IMF DOTS, African Development Bank ve World Bank WDI verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4, Afrika’daki ticaret bloklarının entegrasyon performanslarının önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Özellikle EAC, bölge içi ticaret yoğunluğu ve altyapı entegrasyonu açısından en güçlü performansı sergileyen bloklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, ECOWAS bölgesinde enerji bağımlılığı, düşük sanayi çeşitliliği ve politik kırılganlıklar entegrasyon derinliğini sınırlamaktadır. AfCFTA, Afrika’daki bölgeselleşme sürecinde yeni bir aşamayı temsil etmektedir. AfCFTA’nın temel hedefi, kıta genelinde daha büyük bir ortak pazar oluşturarak bölge içi ticareti ve sanayileşme kapasitesini artırmaktır (UNECA, 2021: 27). Ancak AfCFTA’nın başarısı büyük ölçüde: altyapı yatırımlarına, üretim kapasitesinin gelişimine, lojistik ağların güçlendirilmesine, sanayi politikalarına, politik istikrara bağlı olacaktır. Afrika’daki bölgeselleşme sürecinin bir diğer önemli özelliği ise küresel entegrasyonla birlikte ilerlemesidir. Bölgesel ticaret artmasına rağmen Afrika ekonomilerinin dış ticaret yapısında Avrupa Birliği, Çin ve ABD gibi küresel aktörlerin belirleyici rolü devam etmektedir (Broadman, 2007: 56). Bu durum bölgeselleşmenin küreselleşmenin alternatifi değil; onun yeniden yapılandırılmış bir biçimi olduğunu göstermektedir. Özellikle Çin’in Afrika’daki artan ekonomik etkisi, bölgesel ticaret bloklarının yapısını da etkilemektedir. Çin kaynaklı altyapı yatırımları ve ticaret ağları bazı bölgelerde entegrasyonu desteklerken, bazı durumlarda Afrika ekonomilerinin yeniden dışa bağımlı üretim yapıları içerisinde konumlanmasına neden olabilmektedir (UNCTAD, 2022: 41). Bu nedenle bölgeselleşmenin ekonomik etkileri yalnızca ticaret hacmi üzerinden değil; yapısal dönüşüm kapasitesi açısından da değerlendirilmelidir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Afrika’da bölgeselleşme eğilimlerinin 1980 sonrası dönemde belirgin biçimde güçlendiği görülmektedir. Ancak entegrasyonun derinliği ve ekonomik etkileri ticaret blokları arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bulgular H1 ve H2 hipotezlerini büyük ölçüde desteklemektedir: Bölgesel ticaret blokları Afrika’da bölge içi ticareti artırmıştır. Bölgeselleşmenin ekonomik etkileri bloklar arasında heterojendir. Dolayısıyla Afrika’da bölgeselleşme süreci tek tip ve homojen bir entegrasyon modeli üretmemekte; aksine farklı kurumsal ve yapısal koşullar altında farklı ekonomik sonuçlar doğurmaktadır.

Tablo 4: Bölgesel Ticaret Bloklarının Karşılaştırmalı Entegrasyon Dinamikleri

Ticaret Bloğu	Bölge İçi Ticaret Düzeyi	Sanayi Entegrasyonu	Altyapı Bütünleşmesi	Yapısal Dönüşüm Eğilimi
ECOWAS	Orta-Düşük	Sınırlı	Zayıf-Orta	Kırılgan
SADC	Görelî Yüksek	Güçlü	Orta-Güçlü	Görelî Güçlü
COMESA	Orta	Kırılgan	Orta	Heterojen
EAC	Yüksek	Güçlenen	Güçlü	Güçlü
AfCFTA	Potansiyel Yüksek	Gelişme Aşamasında	Gelişmekte	Belirsiz/Açık

Kaynak: UNECA, African Union, WTO RTA Database ve UNCTAD raporları kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.2. Ticaret Blokları ve Ekonomik Performans Dinamikleri

Afrika’da bölgesel entegrasyon süreçlerinin temel amaçlarından biri, bölge içi ticareti artırmanın ötesinde ekonomik büyümeyi hızlandırmak, sanayileşmeyi desteklemek ve sürdürülebilir kalkınma kapasitesi oluşturmaktır. Bu nedenle bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret hacmindeki artış üzerinden değil; kişi başına gelir, büyüme performansı, sanayi katma değeri ve üretim yapısındaki dönüşüm gibi daha geniş ekonomik göstergeler üzerinden değerlendirilmelidir (Balassa, 1961: 2). Afrika’daki bölgesel ticaret blokları incelendiğinde, entegrasyon düzeyi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin bloklara göre farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılaşmada kurumsal kapasite, altyapı bütünleşmesi, üretim yapısı, sanayileşme düzeyi ve dış ticaret bağımlılığı gibi faktörler belirleyici olmaktadır (De Melo ve Tsikata, 2014: 20). Nitekim 2000 sonrası dönemde Afrika ekonomilerinde gözlenen büyüme ivmesi büyük ölçüde emtia fiyatlarındaki yükseliş, Çin kaynaklı dış talep ve artan küresel sermaye akımlarıyla ilişkilendirilmiştir (UNCTAD, 2022: 41). Bununla birlikte söz konusu büyüme performansı bütün bölgesel ticaret bloklarında aynı ölçüde gerçekleşmemiştir. Bu farklılıkların karşılaştırılmasında kişi başına gelir, ekonomik büyüme oranı, imalat sanayi katma değeri ve ticaret hacmi olmak üzere dört temel gösterge kullanılmaktadır. Bu göstergelerin birlikte değerlendirilmesi, bölgesel entegrasyonun yalnızca ticaret genişlemesi açısından değil, üretim yapısının dönüşüm kapasitesi bakımından da incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 5’teki göstergeler EAC ve SADC’nin ekonomik performans bakımından görece daha güçlü bir görünüm sergilediğine işaret etmektedir. Bölge içi ticaret bağlantılarının gelişmesi, altyapı yatırımları ve üretim ağlarının güçlenmesi bu performansı destekleyen unsurlar arasında değerlendirilmektedir (UNECA, 2021: 27). Özellikle EAC’de bölge içi ticaret yoğunluğundaki artışın ulaştırma altyapısındaki gelişmeler ve üretim kapasitesindeki değişimlerle birlikte gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Bu görünüm, ticari bütünleşmenin üretim kapasitesindeki gelişmeyle eş zamanlı ilerlediği durumlarda bölgesel entegrasyonun daha kapsamlı ekonomik sonuçlarla ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Buna karşılık ECOWAS daha kırılgan bir ekonomik yapı sergilemektedir. Bölgedeki bazı ekonomilerin petrol ve diğer birincil ürün ihracatına yüksek düzeyde bağımlı olması, ekonomik performansı dış fiyat hareketlerine karşı daha duyarlı hâle getirmektedir. Bu yapısal bağımlılık, bölgesel bütünleşmeden elde edilebilecek kazanımların sürdürülebilirliği açısından önemli bir kısıt oluşturmaktadır (Amin, 1976: 188). Enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve politik istikrarsızlıklar da bölgesel ekonomik performansın sürekliliğini sınırlandırabilmektedir.

COMESA ise üye ekonomiler arasındaki belirgin yapısal farklılıklar nedeniyle daha heterojen bir görünüm ortaya koymaktadır. Ülkelerin üretim yapıları ve sanayi kapasiteleri arasındaki farklılıkların yanı sıra altyapı eksiklikleri, entegrasyon kazanımlarının bölge genelinde dengeli biçimde ortaya çıkmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla EAC, SADC, ECOWAS ve COMESA arasındaki karşılaştırma, Afrika’daki bölgeselleşmenin tek tip ve homojen ekonomik sonuçlar üretmediğine işaret etmektedir. Bu karşılaştırmanın en önemli boyutlarından biri sanayi katma değeri ve yapısal dönüşüm kapasitesidir. Bölge içi ticaretin genişlemesi tek başına sürdürülebilir ekonomik dönüşüm için yeterli değildir. İmalat sanayi kapasitesinin gelişmesi, üretim yapısının çeşitlenmesi ve daha yüksek katma değerli faaliyetlerin ağırlık kazanması, ticari entegrasyonun uzun dönemli kalkınma kazanımlarına dönüşebilmesi açısından belirleyicidir (Lin, 2012: 33). Bu nedenle Afrika’daki bölgeselleşmenin ekonomik başarısı, ticaretin ne kadar arttığından çok, bu artışın üretim yapısında ne ölçüde kalıcı bir dönüşümle birlikte gerçekleştiği üzerinden değerlendirilmelidir.

Tablo 5: Ticaret Blokları ve Ekonomik Performans Göstergeleri (2000–2025)

Ticaret Bloğu	Ortalama Büyüme Oranı (%)	Kişi Başına Gelir Eğilimi	İmalat Sanayi Katma Değeri	Ticaret Hacmi Eğilimi
ECOWAS	Orta	Kırılgan Artış	Sınırlı	Artan
SADC	Görelî Yüksek	Güçlü Artış	Orta-Güçlü	Güçlü Artış
COMESA	Orta	Heterojen	Orta	Artan
EAC	Yüksek	Güçlü Artış	Güçlenen	Çok Güçlü Artış
AfCFTA	Potansiyel Yüksek	Belirsiz/Gelişmekte	Gelişim Aşamasında	Hızlanan

Not: Eğilim değerlendirmeleri uzun dönemli büyüme performansı, kişi başına gelir değişimleri, imalat sanayi payı ve ticaret hacmi göstergeleri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Kaynak: World Bank WDI, African Development Bank, UNCTADstat ve IMF DOTS verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6, Afrika'daki ticaret blokları arasında yapısal dönüşüm kapasitesi açısından önemli farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Özellikle emtia ihracatına bağımlılığın yüksek olduğu bölgelerde ekonomik büyümenin daha kırılgan ve dış şoklara duyarlı olduğu görülmektedir. Buna karşılık, üretim yapısının çeşitlendiği ve sanayi kapasitesinin arttığı bölgelerde bölgesel entegrasyonun ekonomik performansa katkısı daha güçlü biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, bölgesel entegrasyonun ekonomik performansı otomatik olarak artırmadığını göstermektedir. Bölgeselleşmenin ekonomik etkileri büyük ölçüde: üretim yapısına, sanayileşme kapasitesine, altyapı bütünleşmesine, kurumsal kaliteye, bölgesel ticaret ağlarının derinliğine bağlıdır. Dolayısıyla Afrika'da bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret serbestleşmesiyle açıklanamaz. Bölgesel entegrasyonun sürdürülebilir ekonomik dönüşüm üretebilmesi için: sanayi politikaları, bölgesel altyapı yatırımları, üretim çeşitliliği, teknoloji kapasitesi gibi yapısal unsurların güçlendirilmesi gerekmektedir (Rodrik, 2011: 45). Genel olarak değerlendirildiğinde bu bölümün bulguları H1 ve H2 hipotezlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Bölgesel ticaret blokları ekonomik performans üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. Ancak bölgeselleşmenin ekonomik etkileri ticaret blokları arasında önemli ölçüde heterojenlik göstermektedir. Bu nedenle Afrika'daki bölgeselleşme süreci tek tip bir kalkınma modeli üretmemekte; farklı yapısal koşullar altında farklı ekonomik sonuçlar doğurmaktadır.

Tablo 6: Bölgesel Entegrasyon ve Yapısal Ekonomik Dönüşüm Dinamikleri

Ticaret Bloğu	İhracat Yapısı	Sanayileşme Eğilimi	Emtia Bağımlılığı	Yapısal Dönüşüm Kapasitesi
ECOWAS	Petrol ve Hammaddeler	Zayıf-Orta	Çok Yüksek	Kırılgan
SADC	Karma Üretim Yapısı	Görelî Güçlü	Orta-Yüksek	Güçlü
COMESA	Tarım ve Hammaddeler	Orta	Yüksek	Heterojen
EAC	Çeşitlenen Üretim Yapısı	Güçlenen	Orta	Görelî Güçlü
AfCFTA	Dönüşüm Sürecinde	Potansiyel Yüksek	Değişken	Açık/Gelişmekte

Kaynak: UNCTADstat, World Bank WDI, African Development Bank ve UNECA verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.3. Yapısal Dönüşüm ve Sanayileşme Eğilimleri

Afrika'da bölgeselleşme süreçlerinin ekonomik etkilerini değerlendirebilmek için yalnızca ticaret hacmindeki değişimlerin incelenmesi yeterli değildir. Çünkü sürdürülebilir

kalkınma ve uzun dönemli ekonomik performans, büyük ölçüde üretim yapısındaki dönüşüm kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle bölgesel entegrasyonun başarısı; imalat sanayi kapasitesi, ihracat çeşitliliği, teknoloji yoğun üretim ve emtia bağımlılığındaki değişimler üzerinden değerlendirilmelidir (Lin, 2012: 33). Yapısal dönüşüm literatürü, ekonomik kalkınmanın temel unsurunun düşük verimlilikli sektörlerden yüksek verimlilikli sektörlerle geçiş olduğunu vurgulamaktadır (McMillan ve Rodrik, 2011: 51). Özellikle imalat sanayisinin gelişmesi, üretim çeşitliliğinin artması ve teknoloji yoğun sektörlerin güçlenmesi sürdürülebilir büyümenin temel göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık doğal kaynak ve birincil ürün ihracatına aşırı bağımlılık, gelişmekte olan ekonomilerde dış şoklara duyarlılığı artırarak yapısal kırılganlık üretmektedir (Amin, 1976: 188). Afrika ekonomileri tarihsel olarak büyük ölçüde emtia ihracatına dayalı bir ekonomik yapı içerisinde küresel ekonomiye entegre olmuştur. Petrol, madenler ve tarımsal hammaddeler birçok Afrika ekonomisinin ihracat gelirlerinin temel kaynağını oluşturmaktadır (UNCTAD, 2022: 41). Bu durum kısa vadede dış ticaret gelirlerini artırabilse de uzun vadede: sanayileşme kapasitesini sınırlamakta, ihracat çeşitliliğini azaltmakta, küresel fiyat dalgalanmalarına bağımlılığı artırmaktadır. Dolayısıyla Afrika’da bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret artışıyla değil; üretim yapısının dönüşüm kapasitesiyle değerlendirilmelidir. 2000 sonrası dönemde Afrika’daki bazı ticaret bloklarında imalat sanayi katma değerinde görece artışlar gözlemlenmiştir. Özellikle EAC ve SADC bölgelerinde bölgesel üretim ağlarının gelişmesi, ulaştırma altyapısındaki iyileşmeler ve sanayi politikalarının güçlenmesi imalat sektörünün görece büyümesini desteklemiştir (UNECA, 2021: 27). Buna karşılık birçok ECOWAS ve COMESA ülkesinde ekonomik yapı büyük ölçüde emtia ihracatına bağımlı kalmaya devam etmiştir. Tablo 7’de görüldüğü üzere Afrika’daki ticaret blokları arasında yapısal dönüşüm kapasitesi açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle EAC bölgesi, ihracat çeşitliliği ve imalat sanayinin gelişimi açısından görece olarak daha güçlü performans sergilemektedir. Bu durum bölgesel entegrasyonun üretim ağlarıyla birleştiğinde daha güçlü ekonomik dönüşüm yaratabildiğini göstermektedir. Buna karşılık ECOWAS bölgesinde petrol ve doğal kaynak ihracatına dayalı ekonomik yapı büyük ölçüde devam etmektedir. Bu durum sanayi kapasitesinin sınırlı kalmasına ve ekonomik büyümenin dış fiyat şoklarına bağımlı hâle gelmesine neden olmaktadır. Özellikle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar bölgedeki büyüme performansını doğrudan etkileyebilmektedir (UNCTAD, 2022: 41). COMESA bölgesinde ise yapısal dönüşüm kapasitesi daha heterojen bir görünüm sergilemektedir. Bazı ülkelerde sanayi üretimi ve ihracat çeşitliliği artarken, birçok ekonomide tarım ve düşük katma değerli üretim yapıları baskınlığını korumaktadır. Bu durum bölgesel entegrasyonun ekonomik etkilerinin ülkeler arasında farklılaşabileceğini göstermektedir. Afrika’da yapısal dönüşüm sürecinin en kritik göstergelerinden biri yüksek teknoloji ihracatıdır. Çünkü teknoloji yoğun üretim kapasitesi ekonomik karmaşıklığın ve sanayi derinleşmesinin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Hausmann vd., 2014: 24). Ancak Afrika genelinde yüksek teknoloji ihracatı hâlen oldukça sınırlı düzeydedir. Bu durum bölgesel entegrasyonun henüz güçlü bir teknoloji dönüşümü yaratamadığını göstermektedir. Özellikle Çin ve diğer küresel aktörlerle kurulan ticaret ilişkileri bazı Afrika ekonomilerinde altyapı yatırımlarını artırsa da üretim yapısının teknoloji yoğun sektörlerle dönüşümünü her zaman desteklememektedir. Bazı durumlarda Afrika ekonomileri yeniden düşük katma değerli üretim yapıları içerisinde küresel sisteme entegre olmaktadır (Broadman, 2007: 56).

Tablo 7: Afrika’da Yapısal Dönüşüm ve Sanayileşme Göstergeleri (2000–2025)

Ticaret Bloğu	İmalat Sanayi Payı	İhracat Çeşitliliği	Yüksek Teknoloji İhracatı	Emtia Bağımlılığı
ECOWAS	Düşük-Orta	Sınırlı	Çok Düşük	Çok Yüksek
SADC	Orta-Görelî Yüksek	Gelişen	Orta	Orta-Yüksek
COMESA	Orta	Heterojen	Düşük	Yüksek
EAC	Güçlenen	Artan	Görelî Artış	Orta
AfCFTA	Potansiyel Yüksek	Gelişim Aşamasında	Belirsiz	Değişken

Not: Göstergeler imalat sanayi katma değeri, ihracat kompozisyonu, teknoloji yoğun ihracat payı ve emtia ihracat bağımlılığı temel alınarak değerlendirilmiştir.

Kaynak: UNCTADstat, World Bank WDI, UN Comtrade ve African Development Bank verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 8, bölgeselleşmenin ekonomik etkilerinin yapısal dönüşüm kapasitesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bölgesel entegrasyon yalnızca ticaret hacmini artırıyorsa ve sanayi kapasitesini geliştirmiyorsa sürdürülebilir kalkınma üretme kapasitesi sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık üretim yapısının çeşitlenmesi ve bölgesel üretim ağlarının gelişmesi, bölgeselleşmenin ekonomik etkilerini güçlendirmektedir. Bu bulgular H3 hipotezini büyük ölçüde desteklemektedir: Yüksek bölgesel entegrasyon düzeyi daha güçlü yapısal dönüşüm kapasitesiyle ilişkilidir. Ancak aynı zamanda şu önemli sonuç da ortaya çıkmaktadır: Bölgeselleşme tek başına otomatik bir sanayileşme mekanizması üretmemektedir. Bölgesel entegrasyonun sürdürülebilir ekonomik dönüşüm yaratabilmesi için: aktif sanayi politikaları, teknoloji yatırımları, altyapı bütünleşmesi, üretim çeşitliliği, bölgesel değer zincirlerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Rodrik, 2011: 45). Dolayısıyla Afrika deneyimi, bölgeselleşmenin başarısının yalnızca ticaret liberalizasyonuna değil; daha geniş bir yapısal dönüşüm kapasitesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, bölgeselleşmeyi yalnızca ticaret hacmi üzerinden değerlendiren geleneksel yaklaşımların sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Bölgeselleşme ve Yapısal Dönüşüm Dinamikleri

Gösterge	Düşük Yapısal Dönüşüm	Yüksek Yapısal Dönüşüm
İhracat Yapısı	Hammaddeler ağırlıklı	Çeşitlenmiş üretim
Sanayi Katma Değeri	Düşük	Yüksek
Teknoloji Yoğunluğu	Sınırlı	Artan
Bölgesel Üretim Ağları	Zayıf	Güçlü
Dış Şoklara Bağımlılık	Yüksek	Görelî Düşük

Kaynak: World Bank, UNCTAD ve UNECA verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.4. Jeoekonomik Parçalanma ve Yeni Bölgeselleşme Eğilimleri

2008 küresel finans krizinden sonra dünya ekonomisinde gözlenen yapısal dönüşümler, küreselleşmenin doğrusal ve kesintisiz bir süreç olmadığı yönündeki tartışmaları güçlendirmiştir. Özellikle COVID-19 pandemisi, Çin-ABD rekabeti, enerji güvenliği krizleri ve tedarik zinciri kırılmaları, dünya ekonomisinde “jeoekonomik parçalanma” (geoeconomic fragmentation) olarak tanımlanan yeni bir dönemin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aiyar vd., 2023: 5). Bu süreçte ekonomik entegrasyon tamamen sona ermemiş; ancak küresel üretim ağlarının yapısı yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle stratejik sektörlerde üretim ağlarının bölgesel ölçekte yeniden organize edilmesi, nearshoring ve friendshoring gibi yeni ekonomik eğilimleri güçlendirmiştir (Baldwin ve Freeman, 2022: 7). Bu dönüşüm Afrika açısından kritik bir jeoekonomik kırılma noktası

oluşturmaktadır. Çünkü Afrika ekonomileri uzun süre küresel ekonomiye büyük ölçüde: hammadde ihracatı, düşük katma değerli üretim, dış talep bağımlılığı üzerinden entegre olmuştur (UNCTAD, 2022: 41). Ancak küresel tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırıldığı günümüzde Afrika, yalnızca hammadde sağlayıcısı değil; aynı zamanda alternatif üretim ve lojistik merkezi olarak da yeniden konumlanmaya başlamaktadır. Bu bağlamda Afrika'daki bölgeselleşme süreci yalnızca ekonomik entegrasyon değil; aynı zamanda jeoekonomik yeniden konumlanma süreci olarak değerlendirilmelidir. Özellikle AfCFTA'nın kurulması, Afrika ekonomilerinin küresel üretim ağları içindeki rolünü yeniden tanımlama girişimi olarak önem kazanmaktadır. COVID-19 pandemisi küresel tedarik zincirlerinin aşırı parçalanmış yapısının yarattığı kırılğanlıkları görünür hâle getirmiştir. Pandemi sırasında: üretim kesintileri, lojistik darboğazları, konteyner krizleri, enerji fiyat şokları küresel ticaret sisteminde ciddi aksaklıklara yol açmıştır (Tooze, 2021: 94). Özellikle Çin merkezli üretim bağımlılığı birçok gelişmiş ekonomide stratejik risk olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte üretim ağlarının coğrafi olarak çeşitlendirilmesi ve daha bölgesel üretim sistemlerinin oluşturulması yönündeki eğilimler hız kazanmıştır. Nearshoring yaklaşımı, üretim faaliyetlerinin coğrafi olarak daha yakın bölgelere taşınmasını ifade ederken; friendshoring yaklaşımı ise üretim ağlarının politik olarak daha güvenilir ülkeler arasında yeniden organize edilmesini ifade etmektedir (IMF, 2023: 36). Bu yeni eğilimler özellikle gelişmekte olan bölgeler açısından yeni fırsatlar ve yeni kırılğanlıklar üretmektedir. Afrika bu dönüşüm sürecinde stratejik bir bölge hâline gelmektedir. Özellikle: genç işgücü potansiyeli, kritik maden rezervleri, büyüyen tüketim pazarı, jeostratejik konumu öne çıkmaktadır. Afrika'nın küresel üretim ağları açısından önemini artırmaktadır (AfDB, 2024: 18). Özellikle lityum, kobalt, nadir toprak elementleri ve enerji kaynakları, yeşil dönüşüm sürecinde Afrika'nın stratejik önemini daha da güçlendirmektedir. Tablo 9'da görüldüğü üzere jeoekonomik parçalanma süreci Afrika'daki bölgeselleşme eğilimlerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle küresel tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılması, Afrika'nın yalnızca hammadde ihracatçısı değil; aynı zamanda bölgesel üretim merkezi olarak da değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu süreçte AfCFTA'nın rolü kritik önem taşımaktadır. AfCFTA yalnızca bir serbest ticaret anlaşması değil; aynı zamanda Afrika'nın küresel ekonomi içerisindeki konumunu yeniden tanımlamayı amaçlayan stratejik bir bölgesel dönüşüm projesi olarak değerlendirilebilir (UNECA, 2021: 27). Özellikle kıta içi ticaretin artırılması, bölgesel üretim ağlarının geliştirilmesi ve sanayi kapasitesinin güçlendirilmesi hedefleri, Afrika'nın küresel değer zincirlerindeki konumunu dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu süreç aynı zamanda yeni bağımlılık riskleri de üretmektedir. Özellikle Çin, ABD ve Avrupa Birliği arasındaki jeoekonomik rekabetin yoğunlaşması, Afrika ekonomilerinin yeniden büyük güç rekabetinin periferik üretim alanlarına dönüşme riskini taşımaktadır (Amin, 1976: 188). Bu nedenle Afrika'daki bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret entegrasyonuna değil; aynı zamanda yerel üretim kapasitesi, teknoloji transferi ve sanayileşme stratejilerine bağlı olacaktır. Afrika'daki yeni bölgeselleşme eğilimlerinin bir diğer önemli boyutu ise küresel değer zincirlerinin yeniden coğrafi olarak yoğunlaşmasıdır. Özellikle pandemi sonrası dönemde: lojistik maliyetlerinin artması, enerji güvenliği kaygıları, jeopolitik risklerin yükselmesi üretim ağlarının daha bölgesel ve daha kısa tedarik zincirleri etrafında yeniden organize edilmesini hızlandırmıştır (Baldwin ve Freeman, 2022: 7). Bu durum Afrika için bölgesel sanayi ağları oluşturma açısından yeni fırsatlar yaratmaktadır.

Tablo 9: Jeoekonomik Parçalanma ve Afrika’da Yeni Bölgeselleşme Dinamikleri

Küresel Eğilim	Afrika’ya Etkisi	Bölgeselleşme Üzerindeki Sonuç
COVID-19 Tedarik Krizi	Üretim kırılmalıklarını artırdı.	Bölgesel üretim ağlarına yönelim
Çin-ABD Rekabeti	Alternatif üretim merkezi arayışı	Afrika’nın stratejik öneminin artması
Nearshoring Eğilimleri	Coğrafi yakın üretim arayışı	Bölgesel entegrasyonun güçlenmesi
Friendshoring Stratejileri	Politik güvenlik eksikli ticaret	Yeni ticaret bloklaşmaları
Enerji ve Kritik Maden Talebi	Kaynak rekabetinin artması	Afrika’nın jeoekonomik konumunun güçlenmesi
AfCFTA Süreci	Kıta içi entegrasyonun derinleşmesi	Bölgesel ekonomik koordinasyonun artması

Kaynak: IMF, UNCTAD, AfDB, UNECA ve WTO raporları kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 10, küresel ekonomi içerisinde yaşanan yapısal dönüşümün niteliğini göstermektedir. Yeni dönemde ekonomik entegrasyon tamamen sona ermemekte; ancak daha bölgesel, daha stratejik ve daha güvenlik odaklı bir yapıya dönüşmektedir. Bu bulgular H4 ve H5 hipotezlerini güçlü biçimde desteklemektedir: Bölgeselleşme küreselleşmenin alternatifi değil, onun yeniden yapılandırılmış bir biçimidir. Jeoekonomik parçalanma süreci Afrika’daki bölgeselleşme eğilimlerini hızlandırmıştır. Dolayısıyla Afrika’daki bölgeselleşme süreci yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda jeopolitik ve jeoekonomik dönüşümlerin şekillendirdiği çok boyutlu bir yeniden konumlanma süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu sonuç makalenin temel argümanlarından birini güçlendirmektedir: Afrika’daki yeni bölgeselleşme eğilimleri, yalnızca ticaret artışı değil, küresel üretim ağları içerisindeki konumun yeniden tanımlanmasıyla ilişkilidir.

Tablo 10: Geleneksel Küreselleşme ve Yeni Bölgeselleşme Eğilimlerinin Karşılaştırılması

Geleneksel Küreselleşme	Yeni Bölgeselleşme Eğilimleri
Küresel üretim ağları	Bölgesel üretim ağları
Maksimum maliyet minimizasyonu	Dayanıklılık ve güvenlik odaklı üretim
Uzak tedarik zincirleri	Yakın coğrafi üretim
Düşük maliyet önceliği	Stratejik güvenlik önceliği
Küresel entegrasyon	Bölgesel bloklaşma
Finansal verimlilik	Tedarik güvenliği ve jeoekonomik dayanıklılık

Kaynak: IMF (2023), Baldwin ve Freeman (2022), UNCTAD (2022) raporları kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.5. Temel Bulgular ve Hipotez Değerlendirmesi

Bu bölümde Afrika’da küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş sürecine ilişkin temel ampirik örüntüler temel ampirik olgular yaklaşımında değerlendirilmekte ve çalışmanın temel hipotezleri analiz edilmektedir. Temel ampirik olgular yaklaşımı, karmaşık ekonomik dönüşümlerin uzun dönemli tekrar eden eğilimler üzerinden yorumlanmasını sağlayarak özellikle yapısal dönüşüm çalışmalarında önemli analitik avantajlar sunmaktadır (Kaldor, 1961: 178). Bu çerçevede çalışmanın önceki bölümlerinde elde edilen bulgular, Afrika’daki bölgeselleşme sürecinin ekonomik performans, sanayileşme ve jeoekonomik dönüşüm üzerindeki etkilerini sistematik biçimde değerlendirme imkânı sunmaktadır. Analiz bulguları Afrika’da bölgeselleşmenin doğrusal ve homojen bir süreç olmadığını göstermektedir. Bölgesel ticaret bloklarının ekonomik etkileri: kurumsal kapasite, üretim yapısı, altyapı entegrasyonu, sanayileşme düzeyi, dış ticaret bağımlılığı gibi faktörlere bağlı

olarak önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu nedenle Afrika'daki bölgeselleşme deneyimi yalnızca ticaret liberalizasyonu çerçevesinde değil; daha geniş bir yapısal dönüşüm ve jeoekonomik yeniden konumlanma süreci içerisinde değerlendirilmelidir.

Temel Bulgular ve Yapısal Eğilimler 1; Bölge İçi Ticaret Artmış Ancak Ticaret Blokları Arasında Belirgin Farklılıklar Oluşmuştur; 1980 sonrası dönemde Afrika'da bölgesel ticaret oranlarında genel bir artış eğilimi gözlenmiştir. Özellikle EAC ve SADC bölgelerinde bölge içi ticaret hacmi görece olarak daha güçlü bir artış göstermiştir. Buna karşılık ECOWAS ve COMESA bölgelerinde entegrasyon süreci daha heterojen ve kırılmalı bir yapı sergilemiştir. Bu durum Afrika'daki bölgeselleşmenin tek tip bir entegrasyon modeli üretmediğini göstermektedir. Bölgesel ticaret bloklarının ekonomik performansı büyük ölçüde: ulaştırma altyapısı, ticaret kolaylaştırma mekanizmaları, sanayi kapasitesi, kurumsal koordinasyon gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşmaktadır (De Melo ve Tsikata, 2014: 20). Dolayısıyla bölgeselleşmenin ekonomik etkileri homojen değildir. Bu bulgu H1 ve H2 hipotezlerini büyük ölçüde desteklemektedir.

Temel Bulgular ve Yapısal Eğilimler 2; Yüksek Entegrasyon Düzeyi Her Zaman Güçlü Sanayileşme Üretmemiştir; Analiz bulguları, bölgesel entegrasyonun otomatik olarak sanayileşme ve yapısal dönüşüm üretmediğini göstermektedir. Bazı bölgelerde ticaret hacmi artmasına rağmen imalat sanayinin katma değeri ve yüksek teknoloji üretimi sınırlı kalmıştır. Özellikle emtia ihracatına dayalı ekonomik yapılarda ticaret artışı çoğu zaman: hammaddelerin daha hızlı dolaşımı, dış pazarlara erişimin genişlemesi, ithalata bağımlı büyüme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle bölgeselleşme bazı durumlarda üretim yapısını dönüştürmek yerine mevcut bağımlılık ilişkilerini yeniden üretebilmektedir (Amin, 1976: 188). Buna karşılık EAC ve bazı SADC ülkelerinde bölgesel üretim ağlarının gelişmesi ve sanayi kapasitesinin güçlenmesi daha olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu durum bölgeselleşmenin başarısının yalnızca ticaret artışına değil; üretim yapısının dönüşüm kapasitesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu H3 hipotezini desteklemektedir: Yüksek bölgesel entegrasyon düzeyi daha güçlü yapısal dönüşüm kapasitesiyle ilişkilidir. Ancak aynı zamanda şu kritik sonucu da ortaya koymaktadır: Ticaret entegrasyonu tek başına sürdürülebilir kalkınma üretmeye yeterli değildir.

Temel Bulgular ve Yapısal Eğilimler 3; Emtia Bağımlılığı Bölgeselleşmenin Kalkınma Etkilerini Sınırlamıştır, Afrika ekonomilerinin önemli bölümü hâlen: petrol, doğal gaz, madenler, tarımsal hammaddeler gibi düşük katma değerli ihracat yapılarına bağımlı kalmaktadır (UNCTAD, 2022: 41). Bu durum ekonomik büyümenin küresel emtia fiyatlarına aşırı duyarlı hâle gelmesine neden olmaktadır. Özellikle ECOWAS ve bazı COMESA ülkelerinde emtia bağımlılığı: ihracat çeşitliliğini sınırlamakta, sanayileşme kapasitesini zayıflatmakta, dış şoklara kırılganlığı artırmaktadır. Bu nedenle bölgesel entegrasyonun ekonomik etkileri birçok durumda sürdürülebilir sanayi dönüşümüne dönüşmemektedir. Afrika deneyimi, bölgeselleşmenin başarılı olabilmesi için: üretim çeşitliliği, teknoloji kapasitesi, bölgesel sanayi ağları, altyapı entegrasyonu gibi yapısal unsurların kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir (Lin, 2012: 33).

Temel Bulgular ve Yapısal Eğilimler 4; Afrika'daki Bölgeselleşme Süreci Aynı Zamanda Jeoekonomik Bir Yeniden Konumlanma Sürecidir; Analiz bulguları, Afrika'daki yeni bölgeselleşme eğilimlerinin yalnızca ekonomik entegrasyon değil; aynı zamanda jeoekonomik yeniden konumlanma süreci olduğunu göstermektedir. Özellikle Çin-ABD rekabeti, kritik maden talebi ve yeşil dönüşüm süreci Afrika'nın küresel ekonomi içerisindeki stratejik önemini artırmaktadır (AfDB, 2024: 18). Bu süreçte Afrika: alternatif üretim merkezi, enerji ve kritik maden tedarikçisi, yeni lojistik koridoru, büyüyen bölgesel pazar olarak yeniden değerlendirilmektedir. Ancak bu dönüşüm aynı zamanda yeni bağımlılık riskleri de yaratmaktadır. Eğer bölgeselleşme: yerel sanayi kapasitesini

güçlendirmez, teknoloji transferi üretmez, üretim çeşitliliğini artırmaz. Afrika ekonomileri küresel değer zincirlerinde yeniden düşük katma değerli pozisyonlara sıkışabilir. Dolayısıyla Afrika'daki bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret entegrasyonuna değil; daha geniş bir yapısal dönüşüm kapasitesine bağlıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde Afrika'daki bölgeselleşme süreci: doğrusal olmayan, heterojen, yapısal koşullara bağlı, jeoekonomik dönüşümlerle iç içe geçmiş bir karakter taşımaktadır. Bu sonuç makalenin temel teorik argümanını güçlendirmektedir: Afrika'da bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret liberalizasyonuna değil; sanayileşme kapasitesi, üretim yapısının dönüşümü ve jeoekonomik yeniden konumlanma dinamiklerine bağlıdır. Dolayısıyla Afrika'daki yeni bölgeselleşme eğilimleri, küresel ekonomide yaşanan daha geniş yapısal dönüşümlerin bölgesel ölçekteki yansımaları olarak değerlendirilmelidir.

Tablo 11: Temel Ampirik Olgular Yaklaşımı ve Hipotez Değerlendirmesi

Temel Ampirik Olgular Yaklaşımı	İlgili Hipotez	Bulgular
Bölge içi ticaret artmıştır.	H1	Destekleniyor.
Entegrasyon etkileri heterojendir.	H2	Güçlü biçimde destekleniyor.
Yapısal dönüşüm entegrasyon başarısını belirlemektedir.	H3	Destekleniyor.
Bölgeselleşme küreselleşmenin alternatifi değildir.	H4	Destekleniyor.
Jeoekonomik parçalanma bölgeselleşmeyi hızlandırmıştır.	H5	Güçlü biçimde destekleniyor

Kaynak: Çalışmanın ampirik analiz bulguları kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

4. AFRİKA'DA BÖLGESELLEŞMENİN YAPISAL SINIRLARI VE JEOEKONOMİK YENİDEN KONUMLANMA

4.1. Küreselleşmeden Bölgeselleşmeye Geçişin Yapısal Mantığı

2008 küresel finans krizinden sonra dünya ekonomisinde ortaya çıkan yapısal kırılmalar, küreselleşmenin doğrusal ve kesintisiz bir entegrasyon süreci olduğu yönündeki geleneksel varsayımları önemli ölçüde zayıflatmıştır. Özellikle COVID-19 pandemisi, Çin-ABD rekabeti, enerji güvenliği krizleri ve küresel tedarik zinciri kırılmaları, dünya ekonomisinde yeni bir jeoekonomik dönüşüm sürecini hızlandırmıştır (Tooze, 2021: 94). Bu süreçte küresel entegrasyon tamamen ortadan kalkmamış; ancak üretim ağlarının coğrafi organizasyonu giderek daha bölgesel ve stratejik bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Klasik küreselleşme modeli büyük ölçüde: düşük maliyetli üretim, küresel tedarik zincirleri, maksimum verimlilik, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi üzerine kuruluydu (Baldwin, 2016: 21). Ancak pandemi sonrası dönemde ekonomik sistemin temel öncelikleri değişmeye başlamıştır. Özellikle: tedarik güvenliği, stratejik dayanıklılık, enerji güvenliği, kritik teknolojilere erişim, jeopolitik risk yönetimi küresel ekonomik organizasyonun yeni belirleyicileri hâline gelmiştir (IMF, 2023: 36). Bu dönüşüm bölgeselleşmenin yeniden güç kazanmasına yol açmıştır. Bölgeselleşme artık yalnızca ticaret maliyetlerini azaltan ekonomik bir süreç değil; aynı zamanda jeoekonomik riskleri yönetmeye yönelik stratejik bir yeniden yapılanma mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Özellikle nearshoring ve friendshoring stratejileri, üretim ağlarının coğrafi ve politik olarak daha güvenli alanlara kaydırılmasını teşvik etmektedir (Baldwin & Freeman, 2022: 7). Bu bağlamda Afrika'daki bölgeselleşme süreci, küreselleşmenin sonu değil; onun yeni jeoekonomik biçimi olarak yorumlanmalıdır. AfCFTA'nın ortaya çıkışı da bu dönüşümün Afrika'daki kurumsal

yansımasıdır. Dolayısıyla Afrika'daki yeni bölgeselleşme eğilimleri yalnızca kıta içi ticareti artırmayı değil; aynı zamanda Afrika'nın küresel üretim ağları içerisindeki konumunu yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır.

4.2. Afrika'da Bölgeselleşmenin Yapısal Sınırları

Afrika'da bölgeselleşme süreçleri güçlenmekle birlikte, entegrasyonun ekonomik etkileri önemli yapısal sınırlılıklarla karşı karşıyadır. Düşük sanayi kapasitesi, altyapı ve teknoloji eksiklikleri, finansal kırılganlıklar ile siyasi ve kurumsal parçalanma, bölgesel entegrasyonun sürdürülebilir kalkınmaya dönüşme kapasitesini sınırlandırmaktadır (De Melo ve Tsikata, 2014: 20). Emtia ihracatına dayalı üretim yapısı ise Afrika ekonomilerinin küresel fiyat hareketlerine duyarlılığını artırarak bu kırılganlığı derinleştirmektedir. Çalışmanın bulguları, bölge içi ticaretteki artışın her durumda sanayileşme ve yapısal dönüşümle birlikte gerçekleşmediğini göstermektedir. Bazı ekonomilerde ticari bütünleşme hammadde dolaşımını artırırken ithalata bağımlılık ve düşük katma değerli üretim yapısı devam etmektedir. Dolayısıyla ticaretin serbestleştirilmesi tek başına sürdürülebilir kalkınma için yeterli değildir. Üretim yapısının çeşitlenmesi ve sanayi kapasitesinin güçlendirilmesi, ekonomik dönüşüm açısından belirleyici unsurlardır (Rodrik, 2011: 45). Bu yapısal sınırlılıklar bölgesel bloklar arasında da farklılaşmaktadır. ECOWAS ve bazı COMESA ekonomilerinde emtia bağımlılığı belirginliğini korurken, EAC ve bazı SADC ekonomilerinde sanayi entegrasyonunun görece daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu nedenle Afrika'daki bölgeselleşme, homojen bir entegrasyon sürecinden ziyade ülkelerin üretim yapısı, kurumsal kapasitesi ve dışa bağımlılık düzeylerine göre farklı sonuçlar üreten çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

4.3. Bölgeselleşme ve Yeni Bağımlılık İlişkileri

Küresel ekonomide yaşanan yapısal dönüşümler Afrika'nın jeoekonomik konumunu önemli ölçüde değiştirmektedir. Özellikle pandemi sonrası dönemde küresel üretim ağlarının yeniden yapılandırılması, Afrika'yı yalnızca hammadde sağlayıcısı değil; aynı zamanda alternatif üretim merkezi olarak da ön plana çıkarmaktadır. Afrika'nın genç nüfusu, geniş iç pazarı, stratejik lojistik konumu, kritik maden rezervleri, enerji potansiyeli küresel ekonomi açısından önemini artırmaktadır (UNECA, 2021: 27). Bu nedenle Afrika artık yalnızca küresel ekonominin periferik bir üretim alanı değil; aynı zamanda yeni jeoekonomik rekabetin merkezlerinden biri hâline gelmektedir. AfCFTA bu dönüşüm sürecinin en önemli kurumsal araçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Çünkü AfCFTA: kıta içi ticareti artırmayı, bölgesel üretim ağlarını geliştirmeyi, sanayi kapasitesini güçlendirmeyi, Afrika'yı daha bütünleşik bir ekonomik alan hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu dönüşümün yönü henüz kesinleşmemiştir. Afrika'nın küresel üretim ağlarında daha güçlü bir sanayi merkezi mi olacağı, yoksa yeni jeoekonomik bağımlılık biçimleri içerisinde yeniden periferikleşip periferikleşmeyeceği büyük ölçüde: sanayi politikalarına, teknoloji yatırımlarına, bölgesel koordinasyon kapasitesine, altyapı entegrasyonuna bağlı olacaktır. Dolayısıyla Afrika'daki bölgeselleşme süreci yalnızca ekonomik entegrasyon değil; aynı zamanda küresel güç dengeleri içerisinde yeniden konumlanma mücadelesi olarak değerlendirilmelidir.

4.4. Afrika'nın Jeoekonomik Yeniden Konumlanması

Bu çalışma, Afrika'da küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş sürecini: küreselleşme literatürü, dependency theory, yapısal dönüşüm yaklaşımı, bölgesel entegrasyon teorileri,

jeoekonomik parçalanma literatürü çerçevesinde birlikte değerlendirmektedir. Çalışmanın temel teorik katkısı, bölgeselleşmenin yalnızca ticaret liberalizasyonu olarak değil; çok boyutlu bir yapısal ve jeoekonomik dönüşüm süreci olarak ele alınmasıdır. Bu çerçevede çalışma şu temel sonuçlara ulaşmaktadır: İlk olarak, Afrika'daki bölgeselleşme süreçleri bölge içi ticareti artırmış olsa da entegrasyonun ekonomik etkileri bloklar arasında önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu durum H1 ve H2 hipotezlerini desteklemektedir. İkinci olarak, bölgeselleşmenin ekonomik başarısı büyük ölçüde sanayileşme ve yapısal dönüşüm kapasitesine bağlıdır. Ticaret artışı tek başına sürdürülebilir kalkınma üretmeye yetmez. Bu sonuç H3 hipotezini desteklemektedir. Üçüncü olarak, Afrika'daki yeni bölgeselleşme eğilimleri küreselleşmenin alternatifi değil; küreselleşmenin yeniden yapılandırılmış jeoekonomik biçimidir. Bu bulgu H4 hipotezini doğrulamaktadır. Son olarak, jeoekonomik parçalanma süreci Afrika'daki bölgeselleşme eğilimlerini hızlandırmış ve kıtanın küresel ekonominin içerisindeki stratejik önemini artırmıştır. Bu sonuç H5 hipotezini güçlü biçimde desteklemektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Afrika deneyimi, bölgeselleşmenin ekonomik etkilerinin yalnızca ticaret liberalizasyonu ile açıklanamayacağını göstermektedir. Bölgeselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üretme kapasitesi: üretim yapısının dönüşümüne, sanayi kapasitesine, teknoloji yoğun üretime, bölgesel değer zincirlerinin gelişimine bağlıdır. Dolayısıyla Afrika'daki yeni bölgeselleşme süreci, küresel ekonomide yaşanan daha geniş jeoekonomik dönüşümlerin bölgesel ölçekteki yansıması olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Afrika'da küreselleşmeden bölgeselleşmeye geçiş sürecini 1980–2025 dönemi çerçevesinde inceleyerek bölgesel ticaret bloklarının ekonomik performans, yapısal dönüşüm ve jeoekonomik yeniden konumlanma üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, Afrika'da bölgeselleşmenin son kırk yılda belirgin biçimde güçlendiğini, ancak ekonomik sonuçların bölgesel bloklar arasında önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. ECOWAS, SADC, COMESA ve EAC gibi bölgesel yapılanmalar ile daha yakın dönemde AfCFTA, kıta içi ticaretin ve ekonomik koordinasyonun geliştirilmesine yönelik önemli bir kurumsal zemin oluşturmuştur. Bununla birlikte EAC ve bazı SADC ekonomilerinde sanayi entegrasyonu ve bölgesel üretim ağları görece daha fazla gelişirken, birçok ECOWAS ve COMESA ekonomisinde emtia bağımlılığının devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Afrika'daki bölgeselleşme, homojen sonuçlar üreten tek yönlü bir entegrasyon sürecinden ziyade ülkelerin üretim yapıları, sanayileşme düzeyleri ve kurumsal kapasitelerine göre farklılaşan çok katmanlı bir dönüşüm niteliğindedir. Çalışmanın temel bulgularından biri, bölge içi ticaretteki artışın tek başına sürdürülebilir kalkınma ve yapısal dönüşüm için yeterli olmadığıdır. Bölgesel entegrasyonun ekonomik sonuçları; sanayi kapasitesi, ihracat çeşitliliği, teknoloji yoğun üretim, altyapı bütünleşmesi ve bölgesel üretim ağlarının gelişmişliğiyle yakından ilişkilidir. Özellikle emtia ihracatına bağımlı ekonomilerde ticari bütünleşmenin artması, üretim yapısında aynı ölçüde bir dönüşüm yaratmayabilmekte ve düşük katma değerli uzmanlaşmanın devam etmesine neden olabilmektedir (Rodrik, 2011: 45). Bu yapısal sorun, pandemi sonrasında belirginleşen jeoekonomik parçalanma süreciyle yeni bir boyut kazanmıştır. Küresel tedarik zincirlerinin yeniden yapılanması, ABD–Çin rekabeti, enerji güvenliği ve stratejik üretim arayışları Afrika'nın kritik mineralleri, genç işgücü, genişleyen pazarı ve lojistik konumu nedeniyle küresel ekonomideki stratejik önemini artırmaktadır (Baldwin ve Freeman, 2022: 7). Ancak bu gelişme aynı zamanda kıtanın kritik mineraller ve diğer doğal kaynaklar üzerinden yeniden düşük katma değerli bir uluslararası iş bölümüne eklenmesi riskini taşımaktadır. Bu bakımdan bağımlılık yaklaşımının işaret ettiği yapısal sorunların ortadan kalkmasından

çok, değişen küresel koşullar altında yeni biçimler kazandığı söylenebilir (Amin, 1976: 188). Bu sonuçlar çalışmanın literatüre katkısını da ortaya koymaktadır. Çalışma öncelikle Afrika'daki bölgeselleşmeyi 1980–2025 gibi uzun bir dönem üzerinden ele alarak entegrasyonun farklı küresel ekonomik rejimler altında geçirdiği dönüşümü birlikte değerlendirmektedir. Bunun yanında farklı bölgesel ticaret bloklarının karşılaştırılması, entegrasyonun ekonomik sonuçlarındaki heterojenliğin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Daha önemlisi, bölgeselleşmenin başarısı yalnızca ticaret hacmindeki artışla özdeşleştirilmemekte; sanayileşme, üretim çeşitlenmesi ve yapısal dönüşüm kapasitesiyle birlikte değerlendirilmektedir. Jeoekonomik parçalanma ve küresel güç rekabetinin analize dâhil edilmesi ise Afrika'daki yeni bölgeselleşmenin yalnızca ticari bir entegrasyon süreci değil, aynı zamanda kıtanın küresel üretim sistemi içerisindeki konumunun yeniden biçimlendiği bir politik ekonomi süreci olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede politika önceliği, ticaret liberalizasyonundan üretim temelli bölgesel entegrasyona geçiş olmalıdır. Gümrük tarifelerinin azaltılması ve ticaret engellerinin kaldırılması; bölgesel sanayi politikaları, ulaştırma ve lojistik altyapısının geliştirilmesi, enerji entegrasyonu, teknoloji transferi ve bölgesel değer zincirlerinin oluşturulmasıyla tamamlanmalıdır. Bununla birlikte emtia bağımlılığının azaltılması amacıyla üretim ve ihracat yapısının çeşitlendirilmesi önem taşımaktadır. Özellikle kritik minerallerin yalnızca hammadde olarak ihraç edilmesi yerine kıta içerisinde işlenmesi, daha yüksek katma değerli üretime dönüştürülmesi ve bölgesel sanayi ağlarına bağlanması, Afrika'nın küresel değer zincirlerindeki konumunu güçlendirebilir. AfCFTA bu dönüşüm için önemli bir kurumsal fırsat sunmakla birlikte, potansiyel ekonomik kazanımlarının gerçekleşmesi kıta içi üretim kapasitesinin geliştirilmesine bağlıdır. Bu nedenle AfCFTA'nın tarife indirimleriyle sınırlı bir serbest ticaret alanından üretim, yatırım ve sanayi politikalarını bütünleştiren daha kapsamlı bir ekonomik entegrasyon mekanizmasına dönüştürülmesi önem taşımaktadır. Aynı zamanda gümrük prosedürlerinin uyumlaştırılması, finansal ve dijital entegrasyonun geliştirilmesi, sınır ötesi yatırımların kolaylaştırılması ve bölgesel kurumlar arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak Afrika'daki yeni bölgeselleşme, küresel ekonomide yaşanan daha geniş jeoekonomik dönüşümün kıta ölçeğindeki bir yansımasıdır. Afrika'nın kritik mineral kaynakları, üretim potansiyeli, büyüyen iç pazarı ve stratejik konumu, kıtanın küresel ekonomik sistem içerisindeki önemini artırmaktadır. Bununla birlikte bu yeni konumun sürdürülebilir kalkınmaya mı yoksa farklı biçimler altında yeniden üretilen dışa bağımlılığa mı dönüşeceği önceden belirlenmiş değildir. Belirleyici olan, bölgesel ticaretteki artışın sanayileşme, teknolojik kapasite, üretim çeşitlenmesi ve bölgesel değer zincirleriyle desteklenip desteklenemeyeceğidir. Bu nedenle Afrika bölgeselleşmesinin uzun dönemli başarısı, daha fazla ticaret gerçekleştirmekten çok, bölgesel ticareti daha yüksek katma değerli üretim ve yapısal dönüşüme dönüştürebilme kapasitesine bağlı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- African Development Bank. (2024). *African Economic Outlook 2024*. AfDB Publications.
- Aiyar, S., Ilyina, A., Jobst, A., Kovtun, D., Liu, W., Monaghan, D., & Pazarbasioglu, C. (2023). *Geoeconomic fragmentation and the future of multilateralism*. International Monetary Fund.
- Amin, S. (1976). *Unequal development: An essay on the social formations of peripheral capitalism*. Monthly Review Press.
- Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. Richard D. Irwin.
- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press.
- Baldwin, R., & Freeman, R. (2022). Risks and global supply chains: What we know and what we need to know. *Annual Review of Economics*, 14, 153–180.
- Bhagwati, J. (2004). *In defense of globalization*. Oxford University Press.
- Broadman, H. G. (2007). *Africa's silk road: China and India's new economic frontier*. World Bank Publications.
- De Melo, J., & Tsikata, Y. (2014). Regional integration in Africa: Challenges and prospects. *African Development Review*, 26(S1), 1–30.
- Frankel, J. A. (1997). *Regional trading blocs in the world economic system*. Institute for International Economics.
- Gereffi, G. (2018). *Global value chains and development: Redefining the contours of 21st century capitalism*. Cambridge University Press.
- Hartzenberg, T. (2011). Regional integration in Africa. *World Trade Organization Economic Research and Statistics Division Staff Working Paper*, ERSD-2011-14.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hausmann, R., Hidalgo, C., Bustos, S., Coscia, M., Chung, S., Jimenez, J., Simoes, A., & Yildirim, M. A. (2014). *The atlas of economic complexity: Mapping paths to prosperity*. MIT Press.
- Helpman, E. (2011). *Understanding global trade*. Harvard University Press.
- International Monetary Fund. (2023). *World Economic Outlook 2023: Navigating global divergences*. IMF Publications.
- Kaldor, N. (1961). Capital accumulation and economic growth. In F. A. Lutz & D. C. Hague (Eds.), *The theory of capital* (pp. 177–222). St. Martin's Press.
- Krugman, P. (1995). Growing world trade: Causes and consequences. *Brookings Papers on Economic Activity*, 26(1), 327–377.
- Lin, J. Y. (2012). *New structural economics: A framework for rethinking development and policy*. World Bank Publications.
- McMillan, M., & Rodrik, D. (2011). Globalization, structural change and productivity growth. *NBER Working Paper No. 17143*.
- Mkandawire, T., & Soludo, C. (1999). *Our continent, our future: African perspectives on structural adjustment*. Africa World Press.
- Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. W. W. Norton.
- Tooze, A. (2018). *Crashed: How a decade of financial crises changed the world*. Viking.
- Tooze, A. (2021). *Shutdown: How Covid shook the world's economy*. Viking.

- UNCTAD. (2022). *Economic development in Africa report 2022*. United Nations Publications.
- UNECA. (2021). *Assessing regional integration in Africa IX*. United Nations Economic Commission for Africa.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Yang, Y., & Gupta, S. (2007). Regional trade arrangements in Africa: Past performance and the way forward. *African Development Review*, 19(3), 399–431.